

titáshordozó Dávid-csillag nem jön elő, tehát sem a járókelő, sem az épületet látogató hívek nem érzékelik, csak a madarak. Ezen felül a judaizmus számára a Dávid-csillag alaprajzba való ültetése kérdéses, hiszen a zsidó vallás és filozófia nem kedveli az ideák szándékos építészeti/térbeli megjelenítését.

A Lajta-rajongó Málnai Béla „a zsidó ősiség megtestesítőjének” nevezte, de nehéz megsejteni, hogy mit értett ezen: a kupola a zsidó szakrális építészetnek nem része – volt ugyan egy kis rejtett kupola Salamon templomában –, de a nagy kupola a terven egyértelműen bizánci tömeg. Meglehet, hogy Málnai, aki Lajtával dolgozott, a korabeli szentföldi zsinagógákra gondolt, melyeknek valóban nagy fehér kupolája volt a 19. században, ezek azonban nem tekinthetők ősinek, csupán az első cionista bevándorlók importálta korabeli európai hatás lecsapódása. Valószínűsíthető, hogy a Lajta-irodában volt irodalom a Szentföld korabeli építészetéről.

A *Vakok Intézetének* tömegképét a skandináv nemzeti romantika ihlette, éppúgy, mint utóbb Kós Károlyt és követőit,

A tornatermi bejárat rézlemez borítású előtetője (Anton Schroll: *Budapest új épületei*. II.) és az előtetőt tartó menóra-oszlop (Klein Rudolf felvétele)

de a részletek szintjén számos zsidó jelkép, illetve átértelmezett szimbólum jelenik meg, gyakran magyaros formában és/vagy magyar motívumokkal. A legmeglepőbb a mai tornaterembe vezető, hangsúlyos előtetővel kiemelt jobb oldali mellékbejárat, mely formájával és arányaival utalás a hüperé, a zsidó esküvői sátorra. A manzárdszerű bádogtető idegen test a kőből, nyerstéglából emelt és cseréptetővel fedett épületen; idegen-ségével szinte tüntet, ami leginkább a masszív épület szellemiségét megtagadó két vékony kovácsoltvas tartóoszlopban nyilvánul meg, melyekre e bádogtető „nehezedik”. Az előtetőnek itt nincs rituális szerepe, alkalmazása inkább zsidó szellemű, semmint judaikus. A bejárat mögött lévő tornaterem díszteremként, esetleg zsinagógaként működhetett, hiszen más szakrális funkciót ellátó helyiség nincs az épületben. De ez sem igazolja az ennyire hangsúlyos és elütő elem alkalmazását. Az építés számára azonban fontos kifejezőelem, identitáshordozó lehetett. Az előtetőt tartó két oszlop a hordozható esküvői sátrat alátámasztó farudak hatását igyekszik felidézni. A két vasból készült „farúd” sajtóságos, menórára emlékeztető oszlopfejen ér véget. A menóra az életfa stilizált verziója – Lajtánál és tanítványainál, a Löffler fivérekénél, nemritkán visszalép ágasfába. A menóra ágai fordított fejezetszerű megvastagodásban végződnek, mintha ráégték volna a vastag gyertyák. Ol-

Wechslemann-féle Vakok Intézete (Klein Rudolf felvétele)

A főbejárat (Anton Schroll: *Budapest új épületei*. II.)

dalról nézve feltűnik, hogy a menóra szélső ágainak találkozásiánál egy-egy páva üdvözli a bejövőt. A pávák nem teljesekek, farkuk nincs, mert a farokforma összekeveredne a menóra ágjaival. E félpávák egyike merőlegesen állva a menóra által meghatározott síkra, emelt fővel néz ránk, a másik szemérmesen leszegeti a fejét. A páva a befogadó nemzet jelképeként mutatkozik. Fontos üzenet, hogy a menóra ágai és a félpávák egy magasságban vannak, és egy töről fakadnak. (Hogy a két páva miért viselkedik eltérően, csak feltételezni lehet. Jelképezhetik a vidám és szomorú embereket, a középkori keresztény női szoborpárost, ahol az egyik a *zsinagóga*, a másik az *eklézsia* – az utóbbi természetesen a boldog. Lajta értelmezésében – ha ez a feltételezés, művészettörténeti párhuzam tartható – meg lehet, hogy éppen fordítva van.) Az egy töről fakadás magyarok és zsidók hasonlóan keleti származására utal, ami a két nép szimbiózisát hangsúlyozó egyik kedvenc gondolata volt a századfordulón: ha a zsidók és a magyarok testvérek, akkor nincs helye megkülönböztetésnek és üldöztetésnek. Vámbéry Ármin, zsidó származású magyar orientalista volt az egyik legjelentősebb szócsöve ennek az álláspontnak. A „Kelet” viszont jellemzően 19. századi európai kivetítés, hiszen az, mint olyan, nem létezik – az ázsiai kultúrák csak Budapestről nézve hasonlítanak egymásra, vagy még inkább Bécsből, valójában sehol sincs olyan kulturális sokszínűség, mint a „Keleten”.

A főkapu külső részlete (Klein Rudolf felvétele)

Legbeszédesebb az épület főbejárata. Hatalmas Saarinen-féle boltív (boglyaív) alatt két kétszárnyú, lemetszett sarkú bejárati ajtó vezet a szélfogóba. Az ajtók verete, kilincsei rovátkolt kovácsoltvasból készültek, és Lars Sonck helsinki iparkamara-épületének hasonló elemeire rímelnek. A természetkövető határos, széles ajtófélfák alján pásztorfaragással készült, rovátkolt menórákat látunk, egyik előtt egy birka, a másik előtt egy szarvas, mely utóbbi felfogható úgy is, mint a Naftali törzsére való utalás. Érdekes módon a szarvas itt egyáltalán nem üzött vadként jelenik meg, barátságosan tekint ránk, egyik lábát be is hajlítja, amint a menóra körül legelészik. A szarvas–menóra páros fölött páva látható, éppúgy, mint a jobb oldali birka–menóra páros fölött. A két ajtó közötti félfát pálmafa és érett datolyák sora ékesíti egészen a padlóig. A félfák felső végén menóra–életfa látható, mely mintha oszlopfőbe terebélyesedne az „áthidaló” fölött. A kapu alján stilizált, rovátkolt pálmafák utalnak a Szentföld legjellemzőbb növényére. A félfákat a vállkötőtől az áthidalón át egyiptomias madarak és pici pálmafák sorával díszítették, egy-egy hatágú csillag beiktatásával.

A szélfogóba jutva feltűnik a proto-modern klasszicizmus, mely majd a Szeretetház főhomlokzatán jelentkezik. A korabeli Lajta-sírokhoz hasonlóan két-két vastag proto-dór oszlop két lépcsőfokra állítva és architrávval fedve fog közre fekete márványtáblákat, melyeken a szokásos feliratok olvas-

hatók: az uralkodó, a hitközségi elnök, az adományozó és az építész neve, ekkor még „Leitersdorfer Béla építő”. Ám e proto-modern klasszicizmus mellett az ajtókon folytatódik a skandináv nemzeti romantika, a magyaros díszek és bibliai motívumok párbeszéde. Vastag, félgömbfejű szegekből verték ki a külső ajtókon a másfél méter magas, hosszú szárú talpas chanukiákat, melyek szárából tulipánszirmok nőnek ki. A belső ajtókon az eredeti homokfúvott menórák láthatók, melyeket magyaros virágdíszek öveznek. A menórák három ága, a középső és a két szélső rügybe szökken, ami utalás az életfára és kötődés a népművészeti formákhoz.

A lépcsőházakban már a fehérre festett vasbeton szerkezet és a geometrizáló mellvédek válnak hangsúlyossá, csak a melléklépcsők indításánál találkozunk egy nyelvért éppen kiöltő bibliai kígyóval; felette golyókból kialakított görögkereszt. A főlépcsőházban a vasbeton gerendák találkozásánál szőlőfürtmotívumot látunk, de sokkal elvontabb formában, mint a zsinagógák bejáratánál. A korabeli sajtóban „magyaros a lépcsőház minden foka” leírással találkozunk, ezt buzgó kritikussai, barátai adták hozzá, mint „marketingfogást”, amire Lajtának aligha volt szüksége. A terazzo padló azonban valóban magyaros, pontosabban erdélyi népi formákat va-

Wechselmann-féle Vakok Intézete: a főkapu belső részlete a tulipánból kinövő chanukiákkal (Klein Rudolf felvétele)

salnak kétdimenziósra, drapp és fekete terazzo kombinációjával.

A tanári szoba ajtaja egyértelműen proto-modern: dísz, berakás nincs rajta, kivéve a kilincs körüli kovácsoltvas kompozíciót. A kör geometriája az alapvető kompozíciós elem, a két ajtószárnyat összefogó kovácsoltvas tányéron körben nyolc menóraszerű elem látható, a két kilincs egy-egy egyiptomias madár, a fogantyúk a madarak farka.

Menórára emlékeztető formák jelennek meg a hófogókon, illetve a homlokzat eresz alatti részén, a homlokzati síkból kiemelkedő téglákon. A kerítésre is bőségesen jut a judaikus jelképekből, magyar szimbólumokkal együtt. A négy függőleges lécnyi mezőt elfoglaló táblákon különféle figurák láthatók, az egyikken redukált, ötágú menóra, két oldalán pávákkal. Csőrük beelsíp a menóra. A zsidó jelképet övező népművészeti szimbólum a két nép békés együttélésére utal. A jobb oldali tábla közepén a menóra cserépből nő ki, ágai alatt levelet hajt. Mókusok veszik közre, a testükből öt-, illetve hatágú csillagra emlékeztető dudorok állnak ki. A mókusok a skandináv nemzeti romantika közkedvelt elemei, a romantikusan felfogott őstermészetet, erdei misztikát jelenítik meg. A kerítés felső szélén egyiptomias madarak és mókusok sorakoznak. A stilizált madár gyakran szereplő motívum, nemcsak a Vakok Intézetének kerítésén, hanem Lajta más alkotásain is, aminek népművészeti és bibliai olvasata is van: „Az Örökkévalóban van menedékem: hogyan mondhatjátok lelkemnek: bujdosz el hegyetekre, madár!” (Zsolt 11,1) Az udvari székely kapu kocsibejáró kapufélfát idéző vaselemei Saarinen helsinki vasútállomásának toronysüvegét idézik, a kapuszárnyak harminc fokban emelkedő léceinek találkozásánál menóraszerű forma látható, melyben egy galamb rejtőzik.

A Szeretetház továbblépés az előmodern irányába; proto-modern klasszicizmus és stilizált ornamentals jelenik meg a népi elemek mellett. Eltűnnek az egyiptomias madarak, pávákkal társított menórák, geometrizálódnak és stilizálódnak a díszítőmotívumok. A kovácsoltvas kerítés függőleges lécei dominálnak, a tulipánok és madarak finoman meghúzódnak közöttük, ahogy azt a Wiener Werkstätte munkáitól megszoktuk, esetenként Mackintosh elnyújtott modorában. A bibliai jelképek is fokozatosan absztrahálódnak. A vesztibül egyértelműen a hoffmanni/mackintoshi geometrizáció és ritmus jegyében alakul, ám a lépcsőházak és folyosók falait sávokba szedett ma-

A tanári szoba madár formájú kilincse és menórák a védőlapon; kerítésrészlet, menóra pávákkal (Klein Rudolf felvételei)

gyar népies falfestés díszítette. Vallási jelképpel, a zsinagógát leszámítva, a belsőben nem találkozhatott a látogató.

A főhomlokzaton három bejárat található, középen a proto-modern klasszicista főbejárat, melynek kovácsoltvas díszítésén jelennek meg judaikus motívumok. A két mellékbejáratot szegmensívű tető borítja, függőleges osztású falsíkján bibliai és magyar népi jelképek sűrűsödnek kőfaragás, illetve kovácsoltvas díszek formájában. Utóbbiakon felismerhetők a Wiener Werkstätte díszítőelemei és elvei.

Mindkét mellékbejárat felső díszítősávjában ócsényi bíborvégeken megjelenő minták vonulnak fel, itt először, hogy azután később Lajta felületdíszítő-művészetében jellegzetes szerephez jussanak. Levágott sarkú négyszög-díszítésről van szó, amelyhez egy-egy csigás, felfelé kunkorodó ág is csatlakozik. A bal oldali kapu tábláin ezekben a négyszögekben egy-egy fogazott szélű dísz, a jobb oldalin egy-egy pártázatos oszlopfej vagy inkább lőréses bástya található, amely Simeon törzsének jelképeként is felfogható. Lajta szigorúan vett szecessziós korszaka után indul a gránátalma stilizálásának folyamata, az eredetileg naturalista ábrázolás mind-

inkább geometrizálódik – őcsényi bíborvégek mintázatához hasonlva. A gránátalma kettős jelentéssel bír Lajta opusában – magyar népi, illetve bibliai –, ezért is alkalmazhatta előszeretettel. A gránátalma ősi jelkép, a Salamon temploma előtt álló Jákin- és Boáz-oszlop tetején a termékenységet jelképezte. Török hatásra a gránátalma motívum megjelent a magyar úri viseletben és innen folklorizálódott, miközben a kerek forma kissé szögletesebbé vált. Ezt absztrahálja Lajta tovább, már majdnem téglány formában, enyhén lekerekített sarkokkal. Érdekes módon a gránátalma nemcsak kontúrjában, hanem belső tartalmában is változik. Már a népi hímezésnél is különválnak a belső leveses magocska és a külső buroktól és stilizálódik a gránátalma nyílása, melyen a levélszerű formák hangsúlyosabbá válnak. Ezeket a leveleket Lajta továbbfejleszti, ilyenekkel találkozunk a Szeretetház, illetve a Szervita téri Lajta-üzletház párkányain is, melyek már teljesen geometrizált őcsényi bíborvég-minták.

A bal oldali mellékbejárat bal falpillérén írásszerűen, sorokba rendezve sorakoznak a judaikus jelképek. A második sorban két stilizált pálmafa utal a Szentföldre, bal oldalon S betű formájában éppen támadó kígyó, középen, a két pálmafa között stilizált facsemete, jobb oldalon szarvas, melynek agancsa vízszintesen fut, párhuzamosan a képsorokat elvá-

lasztó díszítéssel. Az alsó képsorban geometrizált oroszlán, melynek törzse téglalap, sörénye párhuzamos cikcakkvonalakból tevődik össze, farka L alakú, végén bojtjal. Középen menóra-életfa, jobb oldalon egy hasán fekvő szamar pihen. A zsidó törzsekre való utalás egyértelmű: „Ifjú oroszlán Jehuda” (Gen 49,9); „Jisszakhár csontos szamar” (Gen 49,14); „Leszen Dán kígyó az úton...” (Gen 49,17); „Naftáli szabadjára eresztett szarvasünő” (Gen 49,21); „Termőfának csemetéje József, csemetéje a forrás mellett...” (Gen 49,22). A bal oldali mellékbejárat jobb oldali tábláján a felső sorban folytatódik a bibliai–magyaros gránátalmaszerű minta, alatta megint egy a földből éppen kibújt facsemete két pálma között, melynek két oldalán edények: balra tálca kenyérral, jobbra serleg, valószínűleg utalás a kiddusra (a rituális kenyértörésre). Az alsó sorban történelmi zászlóként is értelmezhető lobogón Dávid-csillag. A jobb oldali pilléren még egy menóra/életfa mellett talán Noé bárkáját, talán Zebulon törzsének jelképét, a hajót látjuk vitorlával, mely Lajta sófár-ábrázoláshoz hasonló.

A jobb oldali mellékbejárat hasonló díszei között szőlőmotívummal is találkozni, stilizáltabb verzióban, mint a középkori zsinagógákon. Stilizált szomorúfűz lombzatának jobb és bal oldalán két Dávid-csillag is látható.

Pesti Chevra Kadisa Szeretetháza: az épület mai megjelenése

Telcs Ede Mózes-szobra a főhomlokzat oromzatán (Klein Rudolf felvételei)

További jelképek sorakoznak a kovácsoltvas főbejárat kapun. A négyzetekbe írt körök hatos osztása Dávid-csillagot alkot, melynek csúcsai stilizált menórákban végződnek. Egyes körök közepén kétféleképpen értelmezhető dísz: levél és virág, illetve kosfej. Másokban stilizált kohanita áldás. A kilincs – összhangban Lajta későbbi kovácsoltvas kilincseivel – ellentétben a Vakok Intézete historizáló változatával, előlegezi a modern, tiszta geometrikus formából szerkesztett kézfogókat: lapos fogantyúja hengerre kerül.

Oldalbejárat és mellette lévő faragás – gránátalma, bíborvég-motívum (Klein Rudolf felvételei)

